

Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland 2011

Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland 2011

Internationale vergelijking, ontwikkelingen en actuele
situatie

Saskia Keuzenkamp

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, september 2011

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2011
SCP-publicatie 2011-26
Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Figuren: Mantext, Moerkapelle
Omslagontwerp: Bureau Stijlzug, Utrecht
Omslagillustratie: © Amaury Miller / Hollandse Hoogte

ISBN 978 90 377 0579 9
NUR 740

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau
Parnassusplein 5
2511 vx Den Haag
Telefoon (070) 340 70 00
Fax (070) 340 70 44
Website: www.scp.nl
E-mail: info@scp.nl

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website.

Inhoud

Voorwoord	7
1 Acceptatie van homoseksualiteit blijvend onder de aandacht	9
2 Een internationale vergelijking	10
3 De huidige situatie in Nederland	18
4 Afnemende of toenemende acceptatie?	22
5 Verschillen in Nederland tussen groepen	25
5.1 Sekse, leeftijd, opleiding, religiositeit en politieke voorkeur	25
5.2 Jongeren over homoseksualiteit	26
5.3 Verschillen tussen etnische groepen	29
6 Conclusies	32
Noten	33
Literatuur	35
Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	36

Voorwoord

Het is alweer tien jaar geleden dat Nederland als eerste land ter wereld het burgerlijk huwelijk openstelde voor paren van hetzelfde geslacht. Inmiddels is dat in nog negen andere landen gebeurd en ook in een aantal van de Verenigde Staten van Amerika, waaronder sinds medio 2011 New York. Nederland betoonde zich koploper in de wereld wat betreft acceptatie van homoseksualiteit. En zoals uit deze publicatie blijkt is de Nederlandse bevolking nog altijd als het meest homotolerant te typeren. Dat neemt niet weg dat er groepen binnen de Nederlandse samenleving zijn die homoseksualiteit afwijzen. En bovendien verschijnen er regelmatig berichten in de media over geweld tegen homoseksuelen. Uit de laatste cijfers van de Amsterdamse politie blijkt dat er in 2010 487 incidenten zijn gemeld van geweld of discriminatie tegen homoseksuelen, waarbij er in 182 gevallen sprake was van fysiek geweld.

Het kabinet wil de acceptatie van homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders vergroten. Om de ontwikkelingen op dit terrein te volgen brengt het Sociaal en Cultureel Planbureau op verzoek van het kabinet regelmatig rapportages uit. Deze beknopte publicatie biedt een overzicht van de stand van zaken, gebaseerd op bevolkingsenquêtes. Volgend jaar zal een rapport verschijnen waarin ook gegevens staan die zijn verzameld onder homoseksuele mannen, lesbische vrouwen en biseksuelen, evenals een aparte publicatie over de ervaringen van transgenders.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

1 Acceptatie van homoseksualiteit blijvend onder de aandacht

In de hoofdlijnenbrief Emancipatiebeleid 2011-2015 stelt het kabinet dat het de acceptatie van homoseksuele, lesbische, biseksuele en transgender personen wil 'vergroten en verdiepen'. De focus ligt op de domeinen school, werk, sport en ouderenzorg en op kringen waar de sociale acceptatie nog relatief laag is: etnische minderheden, orthodox-religieuze groepen en jongeren (TK 2010/2011). Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) volgt op verzoek van het kabinet de ontwikkelingen in de acceptatie van homoseksualiteit en brengt hier periodiek rapportages over uit. De laatste keer was dat voor de zomer van 2010: *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (Keuzenkamp 2010). De volgende brede rapportage zal in 2012 verschijnen. Om te voorzien in de behoefte aan actuele informatie beschrijft deze tussentijdse beknopte publicatie de huidige stand van zaken en trends. We beperken ons tot de houding van de bevolking, zoals die blijkt uit representatieve surveys. Hoe het is gesteld met de acceptatie van homoseksualiteit volgens de leden van de doelgroep zelf blijft buiten beschouwing. Om een beeld te schetsen van de houding tegenover homoseksualiteit onder de bevolking besteden we aandacht aan vier dimensies van die houding (zie Keuzenkamp et al. 2006). De eerste betreft wat wij hebben aangeduid als 'algemene aanvaarding': de waardering en beoordeling van homoseksualiteit in het algemeen. Een bijpassende uitspraak die veel in opinieonderzoeken wordt gebruikt is dat homoseksuelen vrij moeten zijn hun leven te leiden zoals zij willen. De tweede dimensie gaat over gelijke rechten en (anti)discriminatie. In hoeverre vindt de bevolking dat homo's en hetero's gelijke rechten moeten hebben, bijvoorbeeld op het terrein van het huwelijk en adoptie. Reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid vormen de derde dimensie. Wat vindt men ervan als twee homomannen elkaar op straat zoenen en is dat anders dan als het om een heteropaar zou gaan? En tot slot onderscheiden we reacties op homoseksualiteit in de naaste omgeving. Wat vindt men er bijvoorbeeld van om homoseksuele vrienden of burens te hebben?

We beginnen met een korte schets van de houding van de Nederlandse bevolking in vergelijking met die in andere landen. Aangezien over de derde dimensie (reactie op homoseksualiteit in de openbaarheid) geen internationaal vergelijkbare gegevens beschikbaar zijn, blijft die dimensie buiten beschouwing. Daarna gaan we uitgebreider in op de actuele situatie in Nederland en op de trends van de afgelopen decennia. Zie voor informatie over de diverse bronnen die we gebruiken: www.scp.nl.

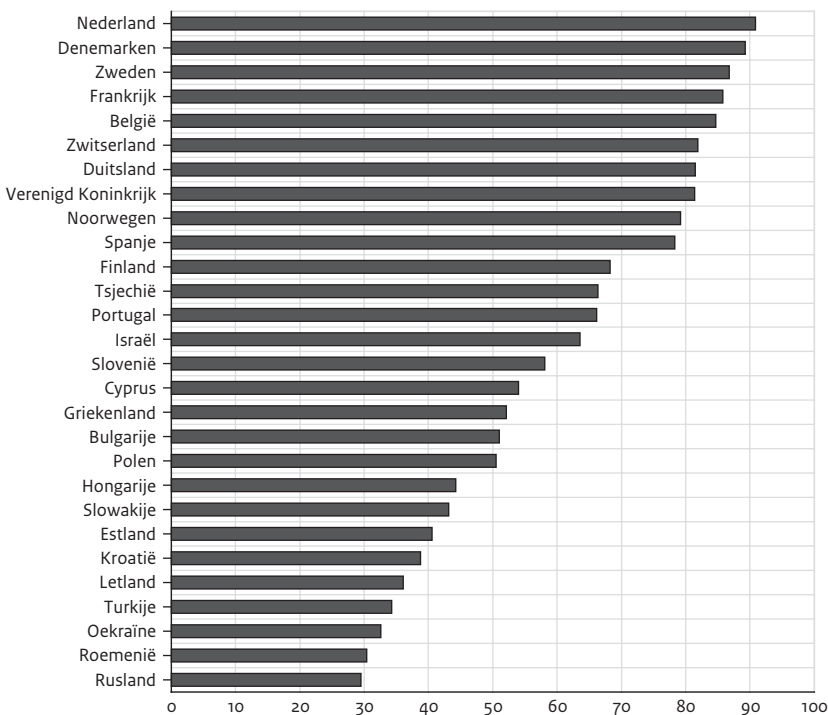
2 Een internationale vergelijking

Waardering en beoordeling van homoseksualiteit in het algemeen

De meest algemene stelling die veelvuldig in opinieonderzoek aan de bevolking wordt voorgelegd is dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen. Deze uitspraak is in 2008 aan een representatieve steekproef uit de bevolking in Europese landen voorgelegd.¹ In Nederland is het aandeel dat het met deze uitspraak eens is het grootst (91%), op de voet gevolgd door Denemarken en Zweden. Het zijn vooral Rusland, de Oost-Europese landen en Turkije waar grote delen van de bevolking niet vinden dat homoseksuele mannen en vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen.

Figuur 2.1

(Sterk) eens met de stelling 'Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen', bevolking van 15 jaar en ouder, 2008 (in procenten)

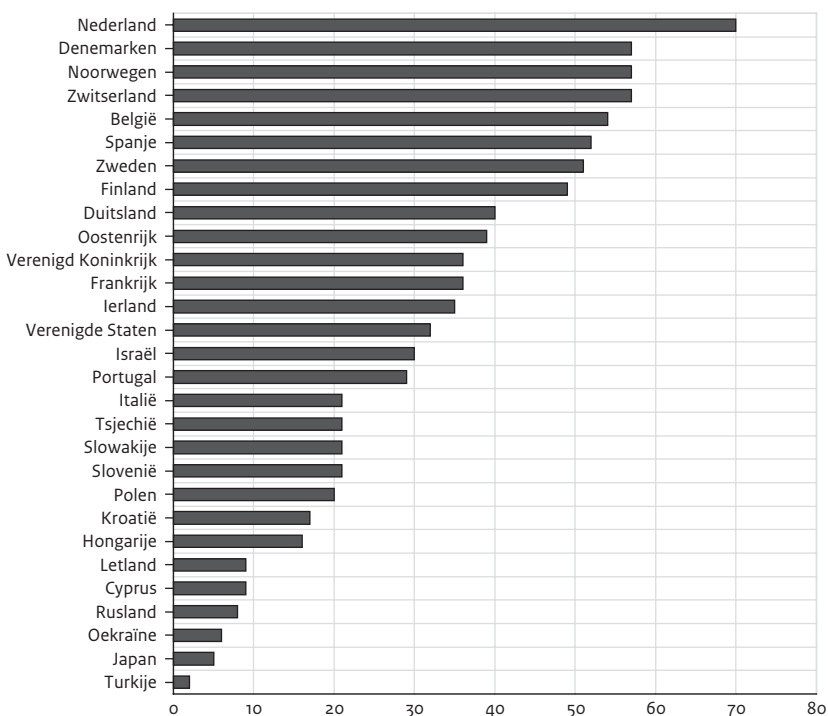

Bron: ESS (ESS'08/'09 4^e ronde)

In een andere internationale enquête (de ISSP uit 2008) is gevraagd om aan te geven wat men vindt van een seksuele relatie tussen twee personen van hetzelfde geslacht. Is dat: altijd verkeerd, bijna altijd verkeerd, in sommige gevallen verkeerd of helemaal niet verkeerd?^a De Nederlandse bevolking kent het grootste aandeel dat een seksuele relatie tussen twee personen van hetzelfde geslacht helemaal niet verkeerd vindt (70%); 12% gaf aan het altijd verkeerd te vinden (niet in figuur 2.2). De Denen, Noren, Zwitsers en Belgen volgen op enige afstand. Landen waar de overgrote meerderheid wel moeite heeft met een seksuele relatie tussen twee personen van hetzelfde geslacht zijn Turkije, Japan, Oekraïne, Rusland, Cyprus en Letland.

Figuur 2.2

Vindt een seksuele relatie tussen twee personen van hetzelfde geslacht 'helemaal niet verkeerd',^a bevolking van 18 jaar en ouder,^b 2008 (in procenten)

a Zie ook eindnoot 2.

b Finland 15 jaar en ouder, Rusland en Japan 16 jaar en ouder, Zweden 17 jaar en ouder.

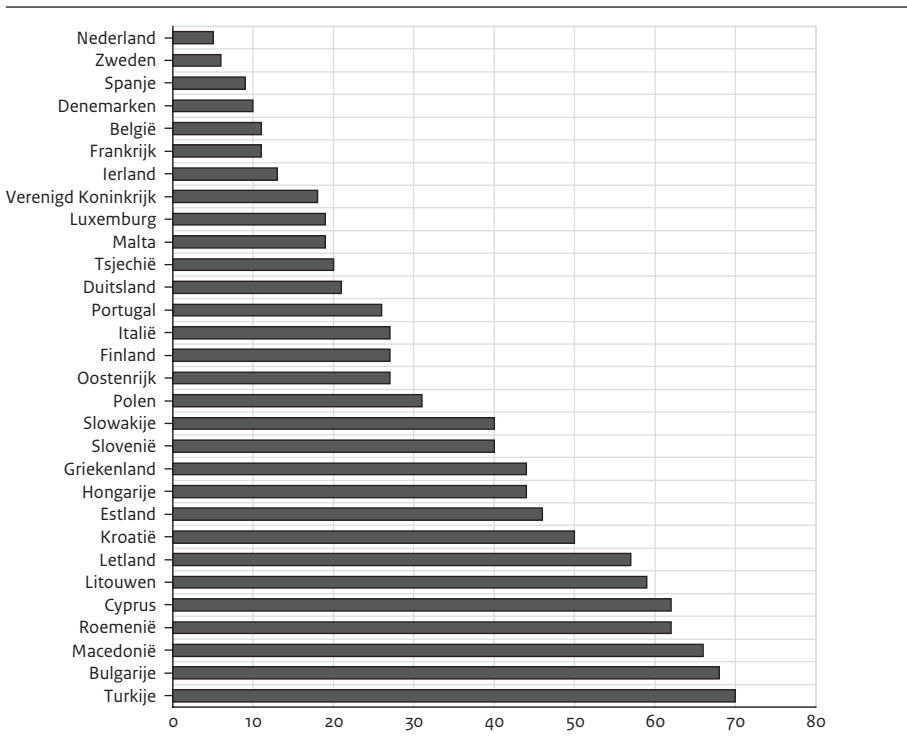
Bron: ISSP (ISSP'08)

Een derde tamelijk algemene vraag die in een internationale survey (de Eurobarometer) is opgenomen gaat over wat men ervan zou vinden als een homoseksuele man of vrouw de hoogste functie in het land zou bekleden. Nederland heeft al diverse bewindslieden (gehad) die openlijk homoseksueel zijn (Jan Kees de Jager, Joop Wijn, Gerda Verburg). IJsland is het eerste en enige land met een openlijk homoseksuele regeringsleider: de lesbische Johanna Sigurdardottir, voorheen minister van Sociale Zaken.

De Eurobarometer, die in opdracht van de Europese Commissie wordt uitgevoerd, geeft een indruk van hoe in de verschillende landen over deze kwestie wordt gedacht. IJsland deed niet mee aan de Eurobarometer van 2009, dus hoe de bevolking aldaar over deze stelling denkt kunnen we hier helaas niet uit halen, maar vermoedelijk zal men er weinig moeite mee hebben. Ook in Nederland is de groep die zich er ongemakkelijk bij zou voelen als de premier homoseksueel zou zijn klein (5%). Van alle aan deze editie van de Eurobarometer deelnemende landen is dat percentage hier te lande het kleinst, gevolgd door Zweden, Spanje, Denemarken en België. We zien opnieuw dat dit idee in de Oost-Europese landen op aanzienlijk meer weerstand stuit. In Turkije is het aandeel dat er moeite mee zou hebben het grootst.

Figuur 2.3

Zou zich oncomfortabel voelen bij een homoseksuele regeringsleider, bevolking van 15 jaar en ouder, 2009 (in procenten)

Bron: EC (Eurobarometer 71.2)

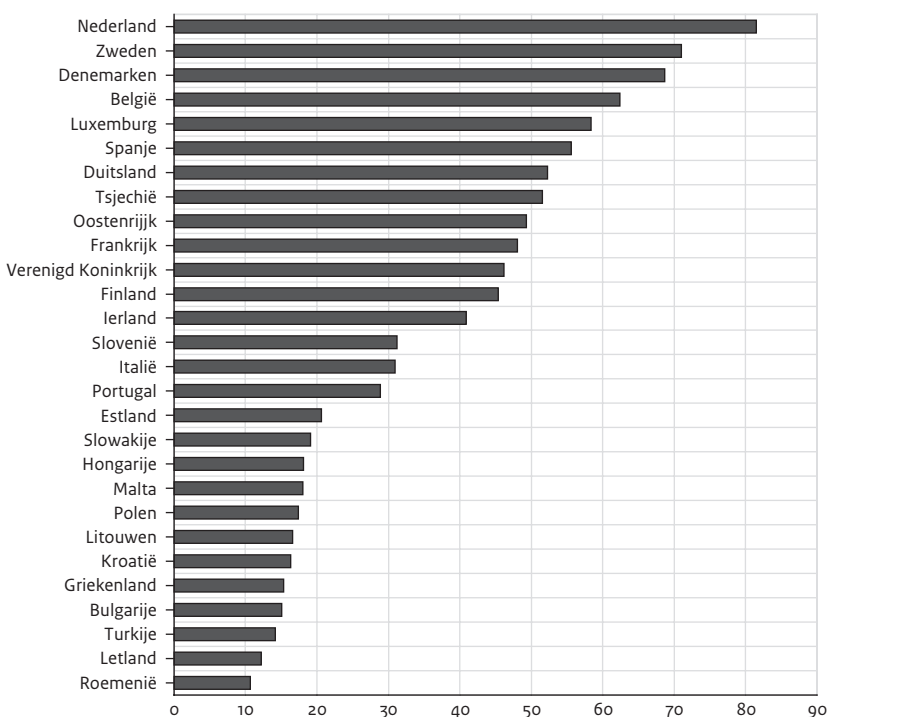
Gelijke rechten

Sinds 1 april 2001 kunnen paren van gelijk geslacht in Nederland officieel trouwen. Nederland liep daarmee voorop in de wereld. De discussie over deze vorm van gelijkberechtiging vindt echter in veel landen plaats en medio 2011 zijn er nog negen landen waar homoseksuele paren formeel in de echt kunnen worden verbonden: België (sinds 2003), Spanje en Canada (sinds 2005), Zuid-Afrika (2006), Noorwegen en Zweden (2009) en Portugal, IJsland en Argentinië (2010). Ook in een aantal van de Verenigde Staten van Amerika is het burgerlijk huwelijk opengesteld voor paren van hetzelfde geslacht (Massachusetts, Connecticut, Vermont, Maine, Iowa en New York).

De laatste jaren is in internationale opinieonderzoeken geen vraag gesteld over wat in de volksmond het 'homohuwelijk' wordt genoemd. De laatste peiling stamt uit 2006. Toen bleek de steun voor het homohuwelijk van alle landen het grootst in Nederland, gevolgd door Zweden, Denemarken en België. De inwoners van Roemenië, Letland, Turkije, Bulgarije en Griekenland kennen de minste voorstanders van deze vorm van gelijkberechtiging.

Figuur 2.4

Vindt dat het homohuwelijk toegestaan zou moeten worden in Europa, bevolking van 15 jaar en ouder, 2006 (in procenten)

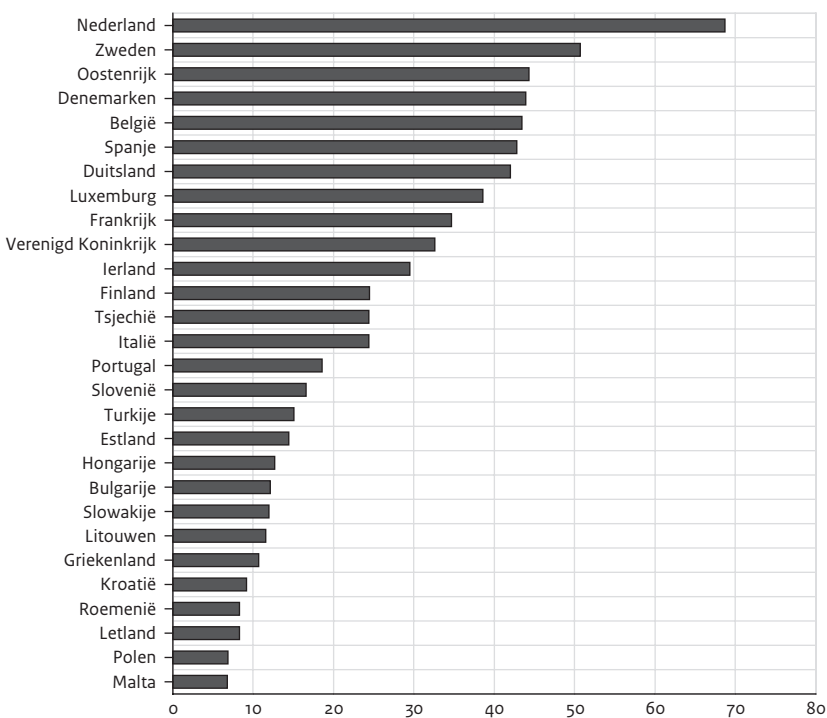
Bron: Europese Commissie (Eurobarometer 66.1)

In diezelfde Eurobarometer uit 2006 is nog gevraagd of men vindt dat adoptie van kinderen door homoparen in Europa geaccepteerd zou moeten worden. Ook hier bleek de steun het grootst te zijn in Nederland (bijna 70%), wederom gevolgd door Zweden (figuur 2.5). Aan de onderkant van de lijst staan de inwoners van Polen en Malta; slechts 7% is voorstander.

Overigens zien we alleen in Zweden en Nederland een meerderheid voor deze vorm van gelijkberechtiging. Als het gaat om gelijke rechten bij het burgerlijk huwelijk zijn er wat meer landen waar een meerderheid voorstander is: naast Nederland en Zweden zijn dat Denemarken, België, Luxemburg, Spanje, Duitsland en Tsjechië.

Figuur 2.5

Eens met de stelling 'De adoptie van kinderen door homoseksuele stellen moet geaccepteerd worden in Europa', bevolking van 15 jaar en ouder, 2006 (in procenten)

Bron: Europese Commissie (Eurobarometer 66.1)

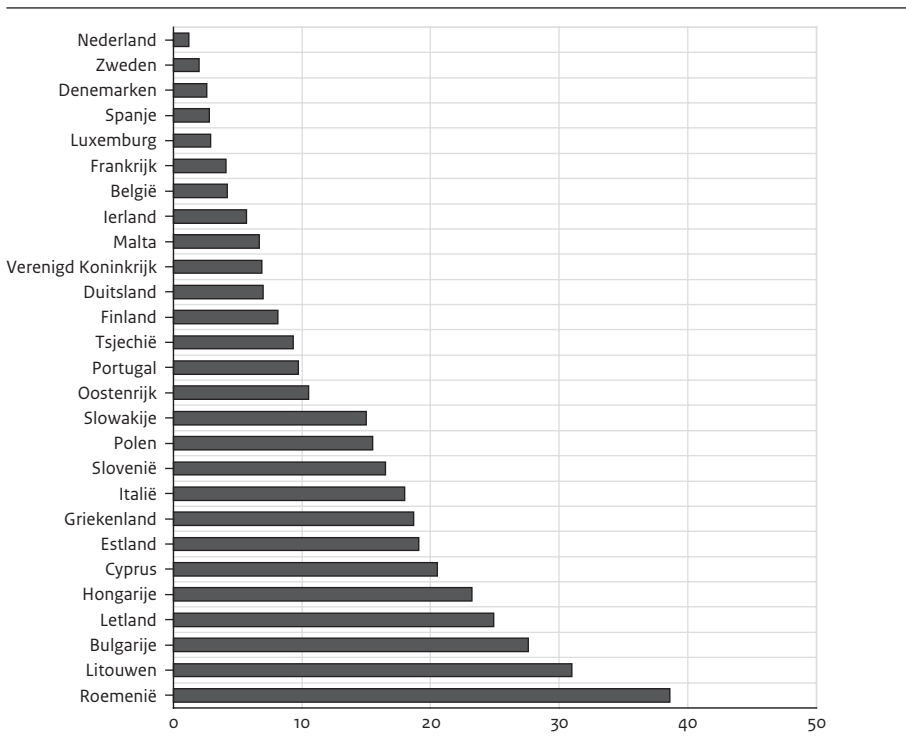
Homoseksualiteit in de naaste omgeving

Het hebben van homoseksuele burens komt wat dichterbij de persoonlijke leefsfeer. Men zou wellicht denken dat dit moeilijker te accepteren is dan homoseksualiteit in abstracto en op afstand, maar dat blijkt toch niet het geval. De landen verschillen in dezelfde lijn

van elkaar als bij voorgaande onderwerpen. In de Oost-Europese landen is de groep die zich ongemakkelijk zou voelen bij een homoseksuele buurman of lesbische buurvrouw het grootst. Vooral de Roemenen vallen op: bijna vier op de tien zou daar moeite mee hebben. De Polen, die hiervoor vaak onderaan de rij bleken te bungelen, behoren nu meer tot de middengroep: 15% zou zich ongemakkelijk voelen. In Nederland is het aandeel dat zegt zich oncomfortabel te zullen voelen bij een homoseksuele buur het kleinst (1%).

Figuur 2.6

Zou zich oncomfortabel voelen bij een homoseksuele man of vrouw als buurman/buurvrouw, bevolking van 15 jaar en ouder, 2008 (in procenten)

Bron: Europese Commissie (Eurobarometer 69.1)

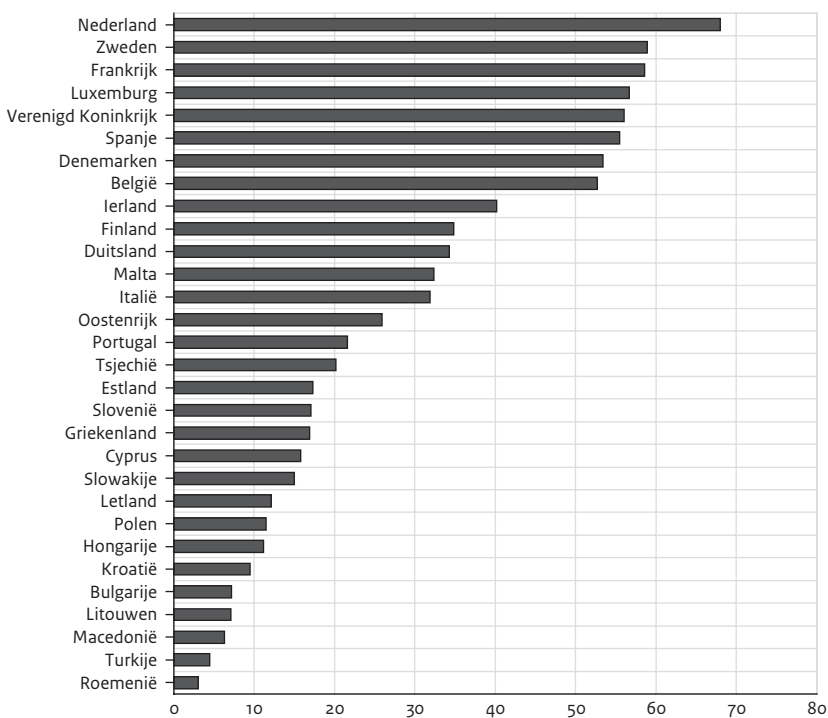
Een andere vraag uit de Eurobarometer gaat over homoseksuele vrienden of kennissen hebben. Die vraag is om meerdere redenen interessant. Het antwoord geeft een indicatie van de mate waarin homoseksuele mannen en vrouwen openlijk voor hun seksuele voorkeur uitkomen. Het is redelijk om ervan uit te gaan dat de aandelen homoseksuelen niet zullen verschillen tussen westerse landen. In landen waar homoseksuelen 'gewoon homo kunnen zijn' zullen meer mensen (weten dat zij) homo's en lesbo's onder hun vrienden en kennissen hebben. In de tweede plaats blijkt de houding tegenover

homoseksualiteit vaak in positieve zin te veranderen als mensen homoseksuele mannen of vrouwen in hun eigen omgeving meemaken. De antwoorden op deze vraag kunnen dus worden opgevat als een indicator van het sociale klimaat in een land wat betreft de houding tegenover homoseksualiteit.

De bevindingen zijn in dit licht goed te begrijpen. Nederland voert de ranglijst aan. Met de relatief lange traditie van groeiende acceptatie van homoseksualiteit is het percentage van de bevolking met een of meer homoseksuelen in de vriendenkring hier het grootst. De meeste Zuid-Europese landen behoren tot de middenmoot en in het voormalige Oostblok en Turkije is het aandeel met een 'seksueel diverse' kennissenkring het kleinst.

Figuur 2.7

Heeft homoseksuele vrienden of kennissen, bevolking van 15 jaar en ouder, 2009 (in procenten)

Bron: Europese Commissie (Eurobarometer 71.2)

Conclusie

Het beeld dat uit de diverse internationale opinieonderzoeken resulteert is helder: in Europa staat de Nederlandse bevolking nog altijd het meest positief tegenover homoseksualiteit. Het verschil met Zweden en Denemarken is klein, maar wel significant. Maar vergeleken met de meeste Zuid- en vooral Oost-Europese landen vertoont Nederland een veel gunstiger beeld. Dat neemt niet weg dat er ook in Nederland op sommige punten en in sommige groepen sprake is van een negatievere houding. We gaan daar in hoofdstuk 3 nader op in.

3 De huidige situatie in Nederland

Als mensen wordt gevraagd te reageren op allerlei uitspraken over homoseksualiteit blijkt duidelijk dat een minderheid daar negatieve opvattingen over heeft. Er zijn echter wel verschillen tussen de kwesties waarover het gaat (de eerder genoemde vier dimensies).

De meest algemene uitspraak luidt dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen. Bijna negen van de tien Nederlanders stemt daar mee in. Tot deze algemene dimensie behoren ook twee stellingen over seks. Het beeld van seks tussen twee personen van hetzelfde geslacht roept nogal eens walging op, vooral als het om twee mannen gaat (28% vindt dat walgelijk). In hoeverre dat overigens ook geldt voor het beeld van seks tussen een man en een vrouw weten we niet, maar vermoedelijk is het percentage in dat geval lager (zie in tabel 3.1 de reactie op zoenen in het openbaar).

Homoseksualiteit wordt wel gezien als een aantasting van het onderscheid tussen vrouwen en mannen. Homo's zijn in de ogen van een op de tien mensen eigenlijk geen echte mannen. Bijna twee op de tien mensen vinden dit kennelijk een ingewikkelde kwestie, want hun mening daarover is ambivalent.

Tabel 3.1

Opvattingen over homoseksualiteit, bevolking van 18 jaar en ouder, 2010 (in procenten)

	(helemaal) mee eens	niet mee eens / niet mee oneens	(helemaal) mee oneens	missing
algemeen				
Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen.	87	7	4	2
Seks tussen twee lesbische vrouwen vind ik walgelijk.	12	22	60	5
Seks tussen twee homoseksuele mannen vind ik walgelijk.	28	24	42	7
Homoseksuele mannen zijn eigenlijk geen echte mannen.	11	17	67	6
gelijke rechten				
Het homohuwelijk dient te worden afgeschaft.	11	11	74	4
Homoseksuele paren moeten dezelfde rechten hebben als heteroseksuele paren bij het adopteren van kinderen.	60	14	22	4

Tabel 3.1 (vervolg)

	(helemaal) mee eens	niet mee eens / niet mee oneens	(helemaal) mee oneens	missing
homoseksualiteit in de openbaarheid				
Ik vind het aanstootgevend als twee mannen in het openbaar zoenen.	41	26	30	3
Ik vind het aanstootgevend als twee vrouwen in het openbaar zoenen.	28	27	42	4
Ik vind het aanstootgevend als een man en vrouw in het openbaar zoenen.	13	30	54	3
Als ik een man en een vrouw hand in hand zie lopen heb ik daar minder moeite mee dan wanneer ik twee mannen hand in hand zie lopen.	31	17	48	4
homoseksualiteit in de naaste omgeving				
Ik zou het een probleem vinden als mijn kind op school les krijgt van een homoseksuele leraar of lerares.	7 (zeer) on- aanvaardbaar	11	78 (zeer) aan- vaardbaar	5
Denkt u zich eens in dat u een dochter of een zoon hebt die samenwoont met een vaste partner van hetzelfde geslacht. Kunt u aangeven hoe aanvaardbaar u dat vindt. ^a	15	23	62	

a Respondenten kozen een nummer tussen 1 (zeer onaanvaardbaar) en 5 (zeer aanvaardbaar).

Bron: SCP (SLI '10)

Gelijkberechtiging van homoseksuelen wordt door de meerderheid van de bevolking onderschreven, maar als er kinderen in het spel zijn is de steun minder groot dan op het punt van de relaties tussen volwassenen. Hoewel in Nederland de adoptiewetgeving seksneutraal is en daarmee is opengesteld voor paren van gelijk geslacht keurt 22% gelijke rechten op adoptie voor homoseksuele en heteroseksuele paren af. Eventuele afschaffing van de openstelling van het huwelijk voor paren van gelijk geslacht wordt daarentegen door 11% onderschreven; 74% is het daar niet mee eens.

Eerdere onderzoeken wezen uit dat het uiten van de (homo)seksuele voorkeur in de openbaarheid vaak op afkeuring kan rekenen. Zo gaf in 2000 42% van de bevolking van 18-70 jaar te kennen het aanstootgevend te vinden als twee mannen elkaar in het openbaar zoenen. Bij 31% gold dat voor twee zoenende vrouwen, zo bleek uit het zogeheten Socon-onderzoek (Keuzenkamp et al. 2006). Het SCP legde deze kwestie in 2006 voor aan de bevolking van 16 jaar en ouder en daaruit bleken vergelijkbare uitkomsten, met dien verstande dat de afwijzing van zoenende mannen groter was (49%) dan uit het eerdere onderzoek bleek (Keuzenkamp 2007). In de meest recente SCP-enquête zijn de percentages weer wat lager: 41% vindt het aanstootgevend als twee mannen elkaar in het openbaar zoenen en 28% als het om twee vrouwen gaat. Sommige mensen vinden

overigens zoenen in het openbaar sowieso aanstootgevend, maar als het om een heteropaar gaat wekt dat toch veel minder weerstand (13%).

De vierde dimensie van de houding tegenover homoseksualiteit gaat over (hypothetische) situaties waarin wordt nagegaan hoe men het zou vinden als homoseksualiteit dichterbij komt: een kind dat les krijgt van een homoseksuele docent of dat zou gaan samenwonen met een partner van hetzelfde geslacht. Hoewel men wellicht zou verwachten dat juist dat iets is waar mensen moeite mee hebben, meer dan met situaties waarin homoseksualiteit op afstand blijft, blijkt dat niet zo te zijn. Slechts 7% zegt er moeite mee te zullen hebben als hun kind les zou krijgen van een homoseksuele leerkracht. Wat meer mensen, maar toch nog altijd een minderheid (15%), zou het onaanvaardbaar vinden als hun zoon of dochter zou samenwonen met iemand van hetzelfde geslacht.

Samenvattende maat

Op verzoek van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (ocw) heeft het scp een samenvattende maat ontwikkeld voor de voortgang op dat terrein (Keuzenkamp 2007). De maat is gebaseerd op de scores van de uitspraken uit tabel 3.1.³

De peiling onder de bevolking van 2006 wees uit dat 15% van de bevolking een negatieve score had op de maat 'sociale acceptatie in brede zin' (tabel 3.2). In alle latere peilingen is dit aandeel inmiddels duidelijk lager; in 2011 gaat het om 7%. Het is van belang om hierbij op te merken dat niet-westerse migranten in deze onderzoeken ondervertegenwoordigd zijn, terwijl onder hen het aandeel met een negatieve houding tegenover homoseksualiteit relatief groot is (zie ook § 5.3). Ook is enige voorzichtigheid geboden bij het vergelijken van de scp-peilingen (bovenste drie in de tabel 3.2) met de peiling die Intomart verrichtte in opdracht van ocw vanwege verschillen in de gebruikte onderzoeksmethode.⁴ Niettemin lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat het aandeel van de bevolking dat afwijzend staat tegenover homoseksualiteit in de afgelopen jaren duidelijk kleiner was dan in 2006 (de 'nulmeting'). Om een goed beeld te hebben van ontwikkelingen in de tijd zijn echter meerdere peilingen over een langere periode nodig. In hoofdstuk 4 gaan we daar op in, maar aangezien we alleen kunnen putten uit een beperkt aantal stellingen uit diverse enquêtes kon voor de jaren voor 2006 geen samenvattende maat worden berekend.

Tabel 3.2

Houding van de bevolking tegenover homoseksualiteit in een maat samengevat, bevolking van 16 jaar en ouder,^a 2006-2011 (in procenten)

bron	helemaal negatief	negatief	neutraal	positief	helemaal positief
Culturele veranderingen 2006	3	12	33	40	12
SCP Leefsituatie Index 2008	2	7	27	46	19
SCP Leefsituatie Index 2010	2	8	31	43	17
Intomart-peiling t.b.v. OCW 2009	1	6	25	47	21
Intomart-peiling t.b.v. OCW 2010	1	6	23	45	26
Intomart-peiling t.b.v. OCW 2011	1	6	24	45	24

a De SCP-gegevens van 2008 en 2010 hebben betrekking op de groep 18 jaar en ouder. Analyses van de andere bronnen met alleen die leeftijdsgroep leiden tot dezelfde uitkomsten als die voor de 16-plussers.

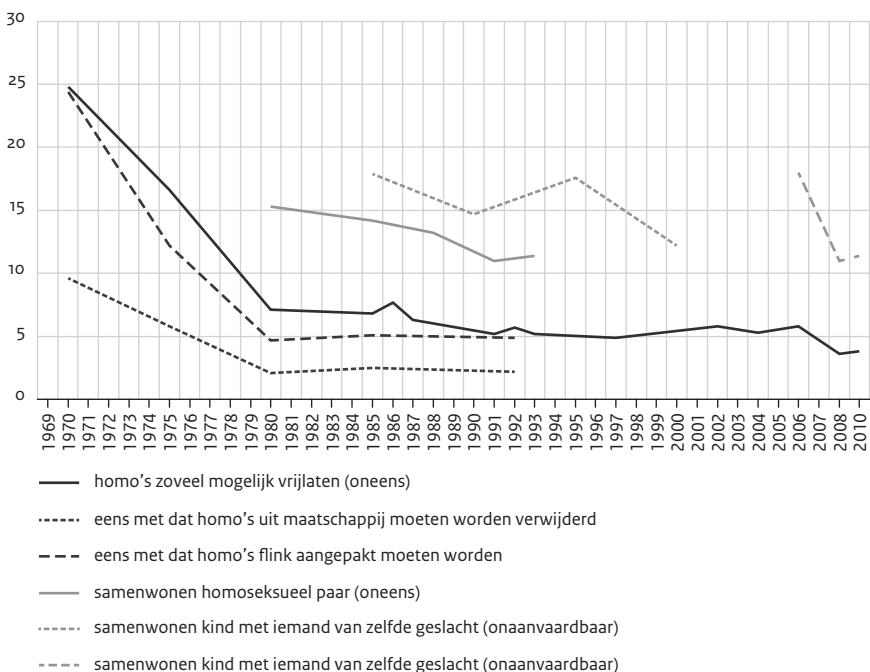
Bron: SCP (CV'06); SCP (SLI'08 en '10); OCW (HOMO 2009, 2010, 2011)

4 Afnemende of toenemende acceptatie?

Sinds midden jaren zestig is het aandeel onder de Nederlandse bevolking dat negatief tegenover homoseksualiteit staat afgenomen (Keuzenkamp et al. 2006). De langste tijdreeks die beschikbaar is, ⁵ gaat over de vraag of men vindt dat homoseksuelen vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals zij willen. In de jaren zeventig en tachtig nam het aandeel dat daar tegen is af van 36% tot 7%, om daarna wat te schommelen maar toch nog altijd licht te dalen. Zoals al uit hoofdstuk 3 bleek was in 2010 nog maar 4% daar op tegen. Extreme uitspraken als 'homoseksuelen moeten flink worden aangepakt' en 'homoseksuelen moeten uit de maatschappij worden verwijderd' worden al geruime tijd niet meer in grootschalige surveys opgenomen. Het aandeel van de bevolking (21-64 jaar) dat die mening was toegedaan daalde tot 1980 en omvatte in het begin van de jaren negentig respectievelijk 5% en 2%.

Figuur 4.1

Negatieve scores op enkele items, bevolking van 21-64 jaar, 1968-2010 (in procenten)

Bron: scp (Sex in Nederland 1968; Progressiviteit en conservatisme 1970; cv '75-'06; ess'02 en '04; sli '08 en '10; ITS (Socon '85-'00)

De vraag hoe wordt aangekeken tegen homoseksuele mannen en vrouwen die samenwonen is op diverse manieren en in verschillende surveys aan bod gekomen. Vanwege verschillen in de wijze van bevraging is het niet goed mogelijk om stellige uitspraken hierover te doen, maar de gegevens wijzen wel allemaal in dezelfde richting. In de loop der jaren is de moeite die men daarmee heeft afgenomen, zowel als het gaat om het idee op zich, als wanneer het een eigen kind zou betreffen.

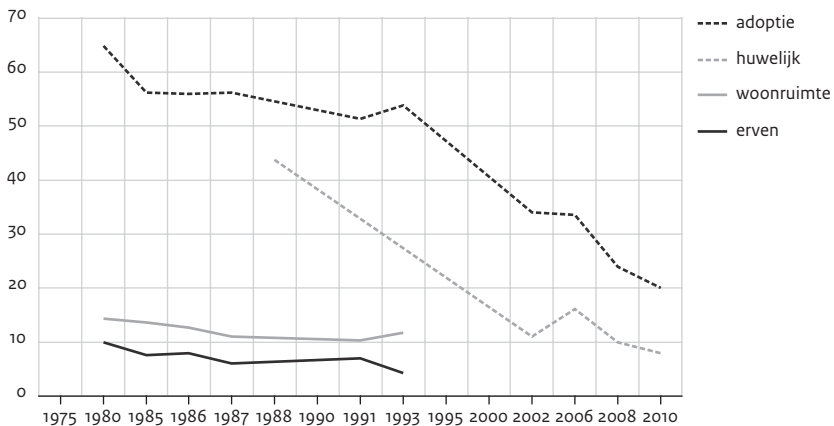
Gelijke rechten

In de periodieke enquête Culturele veranderingen in Nederland zijn eveneens diverse vragen opgenomen over gelijke behandeling. In oudere surveys ging het om het recht op woonruimte en over erfrecht. Al in het begin van de jaren tachtig waren daar maar weinig mensen op tegen en sinds het midden van de jaren negentig zijn deze onderwerpen niet meer bevestigd. Vragen naar het recht op adoptie daarentegen kennen al een lange traditie in het opinieonderzoek. In 1980 stond twee derde van de bevolking negatief tegenover gelijke rechten voor homo- en heteroparen bij adoptie. Inmiddels is dat aandeel flink geslonken; in 2010 gold dat nog voor 20% van de bevolking (terwijl dit wettelijk is geregeld in 2009).

De aandacht voor openstelling van het burgerlijk huwelijk voor homoseksuele paren is van recenter datum. Voor het eerst maakte dit thema onderdeel uit van Culturele veranderingen in 1988. Gevraagd werd om aan te geven in hoeverre men het eens is met de uitspraak 'Homoseksuele paren zouden het recht moeten hebben om met elkaar te trouwen'. Ruim vier op de tien Nederlanders waren tegen. Nadat het burgerlijk huwelijk is opengesteld voor homoseksuele paren is de vraag veranderd en luidt met ingang van 2002: 'Homoseksuelen kunnen tegenwoordig officieel met elkaar trouwen. Vindt u dat een goede zaak, een slechte zaak of maakt het u niet uit?' Een op de tien Nederlanders vond het toen een slechte zaak. In latere peilingen schommelen de percentages wat, waarbij 2006 een uitschieter lijkt te zijn. Toen vond 16% het een slechte zaak; in 2010 was het percentage verder gezakt naar 8%.

Figuur 4.2

Afkeuring van gelijke rechten bij erven, woonruimte, adoptie en huwelijk, bevolking van 21-64 jaar, 1980-2010 (in procenten)

Bron: SCP (cv'80-cv'10)

5 Verschillen in Nederland tussen groepen

5.1 Sekse, leeftijd, opleiding, religiositeit en politieke voorkeur

Er zijn duidelijke verschillen tussen bevolkingsgroepen in hun houding tegenover homoseksualiteit. Zoals gezegd (zie hoofdstuk 1) wil het kabinet met name inzetten op vergroting van de sociale acceptatie van homoseksualiteit bij etnische minderheden, orthodox-religieuzen en jongeren. Zij komen in de landelijk representatieve onderzoeken naar voren als groepen die gemiddeld meer moeite hebben met homoseksualiteit (Kuyper en Bakker 2006; Keuzenkamp 2010). We zullen eerst op basis van de samenvattende maat voor sociale acceptatie nagaan in hoeverre er in 2011 verschil is tussen diverse bevolkingsgroepen. In de paragrafen 5.2 en 5.3 gaan we nog nader in op de houding van respectievelijk jongeren en migranten (over orthodox-religieuzen zijn geen andere gegevens beschikbaar dan de hier gerapporteerde).

Als we kijken in welke bevolkingsgroepen het aandeel met een negatieve houding tegenover homoseksualiteit het groots is, valt allereerst de meest religieuze groep op. De helft van degenen die ten minste een keer per week naar de kerk gaan wijst homoseksualiteit af. Onder degenen die nooit naar de kerk gaan is dat aandeel slechts 5%. Andere groepen met een duidelijk groter dan gemiddeld aandeel homonegatieven (meer dan 10%) zijn 65-plussers, mannen en Pvv-stemmers. Niet-westerse migranten zijn niet goed genoeg in deze onderzoekspopulatie vertegenwoordigd om in dit overzicht te kunnen meenemen.

Tabel 5.1

Verschillen in houding tegenover homoseksualiteit naar sekse, leeftijd, opleiding, kerkelijkheid en politieke voorkeur, bevolking van 16 jaar en ouder, 2011 (in procenten)

	negatief	noch negatief, noch positief	positief
sekse			
man	11	28	61
vrouw	4	20	77
leeftijd			
16-24 jaar	6	18	76
25-34 jaar	6	21	73
35-49 jaar	8	18	74
50-64 jaar	5	29	66
≥ 65 jaar	12	31	57

Tabel 5.1 (vervolg)

	negatief	noch negatief, noch positief	positief
opleiding			
basisonderwijs, vmbo	9	28	63
havo/vwo/mbo	6	22	72
hbo/wo	6	19	75
kerkelijkheid			
≥ 1x per week naar de kerk	50	30	21
≤ 1x per 2 weken naar de kerk	3	24	72
nooit	5	22	73
politieke voorkeur ^a			
CDA	8	45	47
PvdA	6	16	78
VVD	3	22	75
SP	3	15	82
D66	1	14	85
GroenLinks	0	15	85
PVV	11	34	55
totaal (n = 1001)	7	24	69

a Andere politieke voorkeuren blijven buiten beschouwing vanwege een gering aantal respondenten (< 50).

Bron: OCW (HOMO 2011)

5.2 Jongeren over homoseksualiteit

Uit tabel 5.1 blijkt dat de jongste groep in de algemene bevolkingsenquêtes (16-24-jarigen) niet negatief afsteekt tegen de oudere leeftijdsgroepen. Toch verschijnen er met enige regelmaat berichten over homonegativiteit onder jongeren. Het gaat dan om onderzoeken onder scholieren jonger dan 16 jaar. Vooral de zogeheten EMOVO-onderzoeken van de GGD-en zijn een terugkerende bron. Helaas waren de vraagstellingen in die onderzoeken verschillend, waardoor hieruit geen landelijke gegevens konden worden afgeleid.⁶ Het meest recente voorbeeld is afkomstig van de rapportage van GGD Hollands Noorden (2011). Jongeren werd gevraagd wat zij ervan vinden als twee meisjes/vrouwen of twee jongens/mannen verliefd op elkaar zijn. De helft van de jongeren vindt dat normaal, 37% vindt het een beetje raar, 6% erg raar en 6% vindt het verkeerd.

Landelijke gegevens over de houding van scholieren zijn in 2009 verzameld via het onderzoek *Health Behaviour in Schoolaged Children* (HBSC).⁷ Daarin is voor het eerst gevraagd of een homoseksuele jongen of een lesbisch meisje tot de vriendenkring zou kunnen behoren (tabel 5.2). Een krappe meerderheid van de scholieren zegt van wel, iets meer dan een op de tien zegt van niet. Vooral leerlingen van het basisonderwijs (groep 8) hebben hier vaak nog nooit over nagedacht (ruim een kwart zegt dat). Meisjes staan positiever tegenover acceptatie van homo's in hun vriendenkring dan jongens.

Ook is gevraagd wat jongeren ervan vinden als twee jongens of twee meisjes met elkaar zoenen en ter vergelijking eveneens als het een zoenende jongen en meisje betreft. Ruim vier op de tien scholieren in het basisonderwijs en vijf op de tien scholieren in het voortgezet onderwijs vindt het vies als twee jongens met elkaar zoenen. Als het twee meisjes betreft is het beeld bij de basisscholieren vrijwel hetzelfde. Bij de vo-leerlingen is de groep die elkaar zoenende meisjes vies vindt echter duidelijk kleiner (29%) dan als het om twee zoenende jongens gaat. De vraagstelling in het HBS C-onderzoek is niet helemaal hetzelfde als die in het onderzoek onder de algemene bevolking, maar de uitkomsten zijn behoorlijk vergelijkbaar.

Net als eerder bleek uit het onderzoek onder volwassenen, is er ook onder scholieren een groot verschil in waardering van zoenende homo's en zoenende hetero's. Met dat laatste hebben ook scholieren namelijk meestal geen moeite. Minder dan een op de tien basisscholieren en slechts 3% van de vo-leerlingen vindt het vies als een jongen en meisje met elkaar zoenen.

Tabel 5.2

Opvattingen over homoseksualiteit, 11-16-jarige scholieren van basis- en voortgezet onderwijs, naar sekse, 2009 (in procenten)

	basisonderwijs		voortgezet onderwijs			
	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes	totaal
Homoseksuele jongens en lesbische meiden mogen tot mijn vrienden/vriendinnen behoren.						
(helemaal) oneens	15	9	12	16	4	10
niet eens / niet oneens	12	10	11	17	9	13
(helemaal) eens	44	58	51	45	73	59
nooit over nagedacht	29	24	27	22	13	18
Ik vind het vies als een jongen en een meisje met elkaar zoenen.						
(helemaal) oneens	70	68	69	84	84	84
niet eens / niet oneens	17	17	17	8	9	8
(helemaal) eens	7	8	7	3	3	3
nooit over nagedacht	7	8	7	6	4	5
Ik vind het vies als twee jongens met elkaar zoenen.						
(helemaal) oneens	18	28	23	11	31	20
niet eens / niet oneens	17	22	20	14	27	20
(helemaal) eens	53	32	43	67	31	49
nooit over nagedacht	12	17	15	9	12	10
Ik vind het vies als twee meisjes met elkaar zoenen.						
(helemaal) oneens	21	29	25	42	31	37
niet eens / niet oneens	19	22	20	21	28	24
(helemaal) eens	49	32	40	28	30	29
nooit over nagedacht	12	17	15	9	11	10

Bron: Trimbos/UU/SCP (HBS C'09)

Veilig schoolklimaat

Aan de leerlingen op het voortgezet onderwijs is tot slot de vraag voorgelegd of een jongen of meisje het op school eerlijk zou kunnen vertellen als hij of zij homoseksueel is. Dit geeft mogelijk een indicatie van de mate van homovriendelijkheid van de cultuur op scholen. Drie op de tien leerlingen denken dat homoseksuele leerlingen niet open kunnen zijn over hun seksuele voorkeur en nog eens drie op de tien weet niet of dat zou kunnen. Voorwaar niet echt een rooskleurig beeld. De groep die denkt dat homoseksuele jongeren op school tegen iedereen zouden kunnen zeggen homo of lesbo te zijn is erg klein (5%). Meisjes zijn daarover iets optimistischer dan jongens (tabel 5.3).

Tabel 5.3

Opvattingen over eerlijk op school kunnen vertellen homoseksueel te zijn, 11-16-jarigen, naar sekse, 2009 (in procenten)

	jongens	meisjes	totaal
ja, tegen iedereen	5	6	5
ja, tegen vrienden	30	42	36
nee	38	23	30
dat weet ik niet	28	30	29

Bron: Trimbos/UU/SCP (HBSC'09)

Op basis van de antwoorden op drie vragen over homoseksualiteit is een samenvattende maat gemaakt die een indicatie geeft van de houding van scholieren tegenover homoseksualiteit. Zoals ook al uit de voorgaande tabellen bleek zijn meisjes minder homonegatief dan jongens en leerlingen van het voortgezet onderwijs minder dan die in het basisonderwijs. De bevindingen wijzen verder uit dat autochtone scholieren minder homonegatief zijn dan de niet-westerse migranten en leerlingen in de hogere onderwijsniveaus minder dan die in de lagere.

Tabel 5.4

Verschillen in de houding tegenover homoseksualiteit tussen diverse subgroepen, 11-16-jarigen, 2009 (gemiddelde schaalscore^a)

	basisonderwijs	voortgezet onderwijs	totaal
totaal	3,0	2,85	2,89
sekse			
jongens	3,26	3,12	3,16
meisjes	2,73	2,57	2,61
herkomst			
autochtoon	2,77	2,79	2,82
niet-westers allochtoon	3,67	3,17	3,30
schoolniveau (alleen vo)			
vmbo-b		3,15	
vmbo-t		2,94	
havo		2,83	
vwo		2,52	

- a Op basis van de vragen over twee zoenende homojongens, twee zoenende lesbische meisjes en die over of homo's tot de vriendenkring mogen behoren is een schaal gemaakt. De antwoordcategorie 'nog nooit over nagedacht' wordt daarbij als ontbrekende score opgevat. Een hogere score betekent een meer negatieve opvatting over homoseksualiteit (maximum is 5).

Bron: Trimbos/UU/SCP (HBS-c'09)

5.3 Verschillen tussen etnische groepen

Om de houding van niet-westerse migranten tegenover homoseksualiteit in beeld te brengen, zijn in 2004/2005 aan Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders en een vergelijkingsgroep van autochtonen uit de vijftig grootste gemeenten drie stellingen voorgelegd.⁸ Meer recente gegevens over deze vier grote groepen komen pas in 2012 beschikbaar. Hierna volgen eerst de reacties van de verschillende groepen op de afzonderlijke stellingen, gevolgd door een overzicht op basis van een samenvattende maat.

De uitspraak dat homoseksuelen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen krijgt in alle groepen de meeste instemming. Autochtone stedelingen staan daar het meest positief tegenover, gevolgd door de Surinaamse Nederlanders. Onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders is de instemming duidelijk geringer, maar ook hier gaat het om de meerderheid (resp. 60% en 64%).

Het feit dat homoseksuelen in Nederland met elkaar kunnen trouwen is niet iets waar alle groepen het mee eens zijn. Bij autochtonen en in mindere mate bij Surinaamse Nederlanders keurt de meerderheid dit goed; bij de Turkse Nederlanders keurt de meerderheid het af (55%). Van de Marokkaanse Nederlanders stemt 48% niet in met de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor personen van hetzelfde geslacht, 31% doet dat wel.

De derde uitspraak is of mensen het een probleem vinden als hun kind les zou krijgen van een homoseksuele leraar of lerares. De meerderheid in alle groepen zegt dat dat niet zo is. Turkse Nederlanders zeggen nog het vaakst (27%) daar moeite mee te hebben.

Tabel 5.5

Mening over drie stellingen naar etnische groep, 15-64-jarigen, 2004/2005 (in procenten)

	(helemaal) mee eens	niet mee eens, niet mee oneens	(helemaal) mee oneens	wil niet zeggen, geen informatie
Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen.				
Turken	60	11	23	6
Marokkanen	64	11	17	8
Surinamers	88	6	4	2
Antillianen	77	9	12	2
autochtone stedelingen	95	2	3	0
Het is goed dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen.				
Turken	26	12	55	7
Marokkanen	31	12	48	9
Surinamers	61	12	22	5
Antillianen	47	15	36	3
autochtone stedelingen	83	7	9	1
Ik zou het een probleem vinden als mijn kind op school les krijgt van een homoseksuele leraar of lerares.				
Turken	27	9	58	6
Marokkanen	21	7	65	7
Surinamers	11	6	81	2
Antillianen	14	9	75	2
autochtone stedelingen	2	3	95	0

Bron: SCP (LAS'04/'05)

Op basis van de scores op de drie items is opnieuw een samenvattende score berekend, waarmee een beeld geschetst kan worden van de houding van de verschillende groepen tegenover homoseksualiteit.⁹ Tabel 5.6 bevat de resultaten. Onder Turkse Nederlanders komt het grootste aandeel voor met mensen die negatief staan tegenover homoseksualiteit (32%), gevolgd door Marokkaanse Nederlanders (26%). Autochtone stedelingen staan het meest positief tegenover homoseksualiteit, op de voet gevolgd door Surinaamse Nederlanders.

Tabel 5.6

Houding tegenover homoseksualiteit naar etnische groep, 15-64-jarigen, 2004/2005 (in procenten)

	helemaal negatief	negatief	neutraal	positief	helemaal positief
Turken	10	22	34	26	7
Marokkanen	7	19	33	30	11
Surinamers	1	6	19	43	32
Antillianen	3	12	25	37	23
autochtone stedelingen	-	2	9	46	44

Bron: SCP (LAS'04/'05)

In een eerdere SCP-publicatie (Keuzenkamp et al. 2006) is overigens nagegaan in hoeverre de verschillen tussen de etnische groepen te verklaren zijn uit verschillen in bevolkingskenmerken, zoals het gemiddeld lagere opleidingsniveau en een groter belang van religie. Vooral dat laatste blijkt een belangrijke bepalende factor te zijn, maar het relatief lage opleidingsniveau speelt eveneens een rol. Verder zijn bij de Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders verschillen tussen generaties van belang: de eerste generatie uit deze groepen heeft een negatievere houding tegenover homoseksualiteit.

6 Conclusies

Het algemene beeld uit de opinieonderzoeken is dat de houding van de Nederlandse bevolking behoorlijk positief is. Dat blijkt heel duidelijk uit de vergelijking met andere landen. Het SCP heeft een samenvattende indicator ontwikkeld om de houding van de Nederlandse bevolking over de jaren heen te monitoren. Daaruit blijkt dat het aandeel dat als homonegatief te typeren valt is afgenomen van 15% in 2006 tot 10% in 2010. Overigens zijn niet-westerse migranten niet goed in deze surveys vertegenwoordigd. Aangezien zij relatief vaak moeite hebben met homoseksualiteit, zal het percentage in werkelijkheid vermoedelijk iets hoger zijn. De bevolkingsonderzoeken laten zien dat met name orthodox-religieuzen vaak een negatieve houding tegenover homoseksualiteit hebben. Jongeren blijven in deze enquêtes buiten beeld, aangezien alleen de bevolking van 16 jaar of ouder daarin wordt bevraagd. De gegevens uit scholierenonderzoeken duiden echter op een negatiever beeld onder jongeren vergeleken met de oudere geboortecohorten.

Een belangrijk bezwaar van de hiervoor gepresenteerde informatie is overigens wel dat het alleen maar gaat om 'zeggedrag'. Mensen geven aan de hand van allerlei stellingen aan wat zij vinden. Dat kan en zal vaak waarheidsgetrouw zijn, maar het valt niet uit te sluiten dat er ook sociaal wenselijke antwoorden worden gegeven. Bovendien is wat mensen vinden (of zeggen te vinden) nog iets anders dan hoe zij zich gedragen wanneer zij te maken krijgen met homoseksuele mannen en vrouwen. Hoe reageert iemand bijvoorbeeld daadwerkelijk als een buurman of collega homoseksueel blijkt te zijn? En wat doet iemand die getuige is van homonegatieve bejegening van homo's of lesbo's? Dit type informatie is moeilijk met landelijk representatief onderzoek te verzamelen. In *Steeds gewoner, nooit gewoon* (Keuzenkamp 2010) is op basis van surveys onder homoseksuele mannen, lesbische vrouwen en biseksuelen gerapporteerd over de ervaringen van de doelgroep zelf. Het gaat hier echter helaas niet om gegevens uit aselechte steekproeven. Het presenteren van een gelijkwaardig, complementair cijfermatig beeld gelijk aan dat uit de bevolkingsonderzoeken is daardoor niet mogelijk.

Noten

- 1 In de European Social Survey van 2010 is deze stelling wederom opgenomen, maar de eerste gegevens daarvan komen op zijn vroegst najaar 2011 beschikbaar.
- 2 Er was ook een optie ‘kan niet kiezen’. Het aandeel dat die optie koos varieert nogal tussen landen. In Nederland gaf 6% dit antwoord, in Duitsland bijvoorbeeld 14%, in Spanje 7% en in de Verenigde Staten 4%. Bij het berekenen van het aandeel dat zegt dit ‘helemaal niet verkeerd’ te vinden, zijn deze respondenten als aparte categorie meegenomen. Als deze categorie uit de berekening zou worden weggelaten, gaan de percentages ‘helemaal niet verkeerd’ dus wat omhoog. De mate waarin dat gebeurt verschilt tussen de landen, maar de ordening van de landen verandert nauwelijks.
- 3 De negatief geformuleerde items zijn gehercodeerd. Vervolgens is voor alle respondenten een totaalscore berekend, waarbij respondenten die op meer dan drie uitspraken geen antwoord hadden gegeven, of hadden aangegeven daar nog nooit over te hebben nagedacht, buiten beschouwing zijn gelaten (in de verschillende surveys gaat het steeds om 3 à 4% van de respondenten). Voor de eventueel ontbrekende waarde bij de overige respondenten is een score geïmputeerd, rekening houdend met het totale antwoordpatroon van de respondent en met het gemiddelde onder de respondenten op het betreffende item. De stelling over een zoenende man en vrouw is overigens uiteraard niet in deze maat meegenomen.
- 4 De SCP-peilingen van 2006, 2008 en 2010 zijn schriftelijk afgenomen; die van Intomart (in opdracht van OCW verzameld in 2009, 2010 en 2011) via het internet. Bovendien ging het in de Intomart-peilingen om een panel dat bestaat uit mensen die zich bereid hebben verklaard om vaker aan enquêtes deel te nemen. Overigens ging het hier niet om mensen die zichzelf bij een panel hebben aangemeld, maar personen die via een aselechte steekproef zijn geworven voor ander onderzoek.
- 5 De formulering is overigens in de latere jaren wat anders dan vroeger. Van 1968 tot 1997 luidde de vraag ‘Vindt u dat men mensen die homoseksueel zijn zoveel mogelijk moet vrijlaten om te leven op hun eigen manier, of bent u van mening dat dit zoveel mogelijk moet worden tegengegaan?’ Deze vraag maakte deel uit van Culturele veranderingen, maar is na 1997 niet meer zo gesteld. In het European Social Survey van 2002 en 2004 komt de vraag in iets afwijkende vorm voor, namelijk als stelling ‘Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen’ en deze is met ingang van 2006 ook weer in Culturele veranderingen opgenomen (in 2008 was de schriftelijke vragenlijst daarvan overigens geen onderdeel van dat survey, maar een aparte module (S11) die was aangehaakt bij de Enquête Beroepsbevolking – zie verder de informatie over de bronnen op www.scp.nl).
- 6 Het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) voerde in de afgelopen jaren op verzoek van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport een project uit, waar geprobeerd is om in overleg met GGD'en een standaardvraagstelling te ontwikkelen over de houding tegenover homoseksualiteit. Dit zou betekenen dat als een GGD dat onderwerp opneemt in een survey onder scholieren, in elk geval die vragen moeten worden gesteld. Of een GGD dat onderwerp meeneemt in het onderzoek blijft echter een zaak die op lokaal niveau wordt beslist. Momenteel is overeenstemming over een basisvragenset. Zie www.monitorgezondheid.nl/jeugdindicatoren.aspx.
- 7 Het HBS-c-onderzoek is een vierjaarlijkse studie naar psychisch welbevinden, gezondheid en risicogedragingen in relatie tot de dagelijkse leefomgeving van schoolgaande kinderen in de leeftijd van 11-16 jaar.

- 8 De grote meerderheid (75% à 79%) van de migranten van 15 jaar of ouder van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse herkomst woont in een van de vijftig grootste gemeenten. Bij de autochtonen is dit 35%. De autochtonen in dit onderzoek vormen daardoor per definitie een selecte groep, doordat de meerderheid niet in de vijftig grootste gemeenten woont.
- 9 Degenen die op twee of drie items geen antwoord hebben gegeven zijn hier buiten beschouwing gelaten (4% van de respondenten).

Literatuur

- GGD Hollands Noorden (2011). *Seksuele gezondheid van jongeren in Noord-Holland Noord. Resultaten van het emovo-onderzoek 2009 onder leerlingen uit de 2e en 4e klas voortgezet onderwijs*. Schagen: GGD Hollands Noorden.
- Keuzenkamp, S. (2007). *Monitoring van sociale acceptatie van homoseksuelen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. (red.) (2010). *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S., D. Bos, J.W. Duyvendak en G. Hekma (red.) (2006). *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L. en F. Bakker (2006). *Houding ten opzichte van homoseksualiteit. Een beschrijvende literatuurstudie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- TK (2007/2008). *Gewoon homo zijn. Lesbisch- en homo-emancipatiebeleid 2008-2011*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 27017, nr. 33.
- TK (2010/2011). *Hoofdlijnen Emancipatiebeleid 2011-2015*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 27017, nr. 74.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het s.c.p.: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het s.c.p. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

Sociale en Culturele Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.

ISBN 978 90 377 0368-9

Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

SCP-publicaties 2010

- 2010-1 *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests (2010).* Iris Andriessen, Eline Nievers, Laila Faulk, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0421 1
- 2010-2 *Op weg met de Wmo. Evaluatie van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2007-2009 (2010).* Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans (red.), Gijs van Houten, Anna Maria Marangos, Mathijs Tuynman, Martha Dijkgraaf, Jennifer van den Broeke, Judith van der Veer, Jelmer Shalk, Jurjen Iedema, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0463 1
- 2010-4 *Steeds meer verstandelijk gehandicapten? Ontwikkelingen in vraag en gebruik van zorg voor verstandelijk gehandicapten 1998-2008 (2010).* Michiel Ras, Isolde Woittiez, Hetty van Kempen, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0468 6
- 2010-5 *Een baanloos bestaan. De betekenis van werk voor werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden (2010).* Patricia van Echtelt. ISBN 978 90 377 0350 4
- 2010-6 *The social state of the Netherlands 2009 (2010).* Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Peggy Schyns (red.). ISBN 978 90 377 0466 2
- 2010-7 *The minimum agreed upon. Consensual budget standards for the Netherlands (2010).* Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978 90 377 0472 3
- 2010-8 *Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden (2010).* Annette Roest, Anne Marika Lokhorst, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0493 8
- 2010-9 *Bepert aan het werk. Rapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsparticipatie (2010).* Gerda Jehoel-Gijsbers (red.). ISBN 978 90 377 0489 1
- 2010-10 *Minder werk voor laagopgeleiden? Ontwikkelingen in baanbezit en baankwaliteit 1992-2008 (2010).* Edith Josten. ISBN 978 90 377 0474 7
- 2010-11 *At home in the Netherlands (2010).* Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0487 7

- 2010-12 *FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd (2010)*. Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0455 6
- 2010-13 *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd (2010)*. Andries van den Broek (red.). ISBN 978 90 377 0456 3
- 2010-14 *Toekomstverkenning kunstbeoefening (2010)*. Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0491 4
- 2010-15 *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland (2010)*. Saskia Keuzenkamp et al. ISBN 978 90 377 0501 0
- 2010-16 *Publieke dienstverlening in perspectief. SCP-memorandum voor de kabinetsformatie 2010 (2010)*. Evert Pommer en Evelien Eggink (red.). ISBN 978 90 377 0513 3
- 2010-17 *Wellbeing in the Netherlands. The SCP life situation index since 1974 (2010)*. Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0345 0
- 2010-18 *Minderheden in de mixed-mode? Een inventarisatie van voor- en nadelen van het inzetten van verschillende dataverzamelmethode onder niet-westerse migranten (2010)*. R. Feskens, J. Kappelhof, J. Dagevos, I. Stoop. ISBN 978 90 377 0517 1
- 2010-19 *Just different, that's all. Acceptance of homosexuality in the Netherlands (2010)*. Saskia Keuzenkamp (ed.) et al. ISBN 978 90 377 0502 7
- 2010-20 *Discriminatiemonitor niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt 2010 (2010)*. Eline Nievers en Iris Andriessen (red.). ISBN 978 90 377 0438 9
- 2010-21 *Iemand moet het doen. Ervaringen van verzorgers van partners (2010)*. Judith van Male, Marion Duimel en Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0518 8
- 2010-22 *Uit de armoede werken. Omvang en oorzaken van uitstroom uit armoede (2010)*. Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0519 5
- 2010-23 *Het werken waard. Het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen vanuit een economisch en sociologisch perspectief (2010)*. Mariëlle Cloin. ISBN 978 90 377 0514 0
- 2010-24 *Zorgen voor Zorg. Ramingen van de vraag naar personeel in de verpleging en verzorging tot 2030 (2010)*. Evelien Eggink, Debbie Oudijk en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0512 6
- 2010-25 *Alle kanalen staan open. De digitalisering van mediagebruik (2010)*. Frank Huysmans en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0521 8
- 2010-26 *Tijd op orde? Een analyse van de tijdsorde vanuit het perspectief van de burger (2010)*. Mariëlle Cloin, Marjon Schols en Andries van den Broek, m.m.v. Maria Koutamanis. ISBN 978 90 377 0520 1
- 2010-27 *Maten voor Gemeenten 2010. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid (2010)*. Bob Kuhry, Jedid-Jah Jonker en Ab van der Torre. ISBN 978 90 377 0522 5
- 2010-28 *Naar Hollands gebruik? Verschillen in gebruik van hulp bij opvoeding, onderwijs en gezondheid tussen autochtonen en migranten (2010)*. Angela van den Broek, Ellen Kleijnen en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0525 6
- 2010-29 *Sport: een leven lang. Rapportage sport 2010 (2010)*. Annet Tiessen-Raaphorst, Desirée Verbeek, Jos de Haan en Koen Breedveld (red.). ISBN 978 90 377 0504 1
- 2010-30 *Komt tijd, komt raad? Essays over mogelijkheden voor een nieuwe tijdsorde (2010)*. Andries van den Broek en Mariëlle Cloin (red.). ISBN 978 90 377 0523 2
- 2010-31 *Definitief advies over het wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2011. Van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Uitgebracht aan het bestuurlijk overleg financiële verhoudingen (2010)*. Ab van der Torre en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0535 5
- 2010-32 *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010 (2010)*. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

- 2010-33 *Armoedesignalement* (2010). SCP/CBS. ISBN 978 90 377 0458 7
 2010-34 *Wie zijn de cliënten van de langdurige AWBZ-thuiszorg?* Isolde Woittiez.
 ISBN 978 90 377 0541 6

SCP-publicaties 2011

- 2011-1 *KLEUR. SCP-nieuwjaarsuitgave 2011* (2011). ISBN 978 90 377 0537 9
 2011-2 *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (2011). Paul Dekker en Josje den Ridder (red.). ISBN 978 90 377 0528 7
 2011-3 *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische migranten* (2011). Jaco Dagevos en Edith Dourleijn (red.).
 ISBN 978 90 377 0526 3
 2011-4 *Emancipatiemonitor 2010* (2011). Ans Merens, Marion van den Brakel-Hofmans, Marijke Hartgers en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978 90 377 0503 4
 2011-5 *Moelijk werken. Gezondheid en de arbeidsdeelname van migrantenvrouwen* (2011). Myra Keizer en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0524 9
 2011-6 *Informeel groepen. Verkenningen van eigentijdse bronnen van sociale cohesie* (2011). E. van den Berg, P. van Houwelingen en J. de Hart (red.). ISBN 978 90 377 0527 0
 2011-7 *Gezinsrapport 2011* (2011). Freek Bucx (red.). ISBN 978 90 377 0538 6
 2011-8 *Hoe cultureel is de digitale generatie? Het internetgebruik voor culturele doeleinden onder schoolgaande tieners* (2011). Marjon Schols, Marion Duimel en Jos de Haan.
 ISBN 978 90 377 0457 0
 2011-10 *Kwetsbare ouderen* (2011). Cretien van Campen (red.). ISBN 978 90 377 0542 3
 2011-11 *Minder voor het midden. Profijt van de overheid in 2007* (2011). Evert Pommer (red.), Jedid-Jah Jonker, Ab van der Torre, Hetty van Kampen. ISBN 978 90 377 0437 2
 2011-12 *Wonen, wijken en interventies. Krachtwijkenbeleid in perspectief* (2011). Karin Wittebrood, Matthieu Permentier, m.m.v. Fenne Pinkster. ISBN 978 90 377 0065 7
 2011-13 *Armoedegrens op basis van de budgetbenadering – revisie 2010* (2011). Arjan Soede.
 ISBN 978 90 377 0551 5
 2011-14 *Werkgevers over de crisis* (2011). Edith Josten. ISBN 978 90 377 0543 0
 2011-15 *Op weg naar een inclusieve arbeidsmarkt. Bijdragen van de sprekers op het symposium 15 oktober 2010, Den Haag* (2011). Gerda Jehoel-Gijsbers (red.).
 ISBN 978 90 377 0546 1
 2011-16 *Eropuit! Nederlanders in hun vrije tijd buitenshuis* (2011). Desirée Verbeek en Jos de Haan.
 ISBN 978 90 377 0547 8
 2011-17 *De opmars van het pgb. De ontwikkeling van het persoonsgebonden budget in nationaal en internationaal perspectief* (2011). K. Sadiraj, D. Oudijk, H. van Kempen, J. Stevens.
 ISBN 978 90 377 0557 7
 2011-19 *Kwetsbare ouderen in de praktijk. Een journalistieke samenvatting* (2011). Malou van Hintum. ISBN 978 90 377 0555 3
 2011-20 *Dimensies van sociale uitsluiting. Naar een verbeterd meetinstrument* (2011). Stella Hoff en Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0532 4
 2011-21 *Chinese Nederlanders. Van horeca naar hogeschool* (2011). Mérove Gijsberts, Willem Huijnk, Ria Vogels (red.). ISBN 978 90 377 0529 4
 2011-22 *Gemengd leren. Etnische diversiteit en leerprestaties* (2011). Lex Herweijer.
 ISBN 978 90 377 0575 1
 2011-26 *Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland 2011. Internationale vergelijking, ontwikkelingen en actuele situatie* (2011). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0579 9

- 2011-27 *Poolse migranten. De positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen* (2011). Jaco Dagevos (red.). ISBN 978 90 377 530 0
- 2011-28 *Hoe veilig is de werkplek voor homoseksuele vrouwen en mannen, biseksuelen en transgen- ders?* (2011). Saskia Keuzenkamp, Ans Oudejans. ISBN 978 90 377 0551 5-
- 2011-29 *Acceptance of homosexuality in the Netherlands 2011. International comparison, trends and current situation* (2011). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0580 5-

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90 377 0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90 3770265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90 377 0261 9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90 377 0262 7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978 90 5260 260 8

Overige publicaties

- Hoe het ons verging... Traditionele nieuwjaarsuitgave van het SCP* (2010). Paul Schnabel (red.). ISBN 978 90 377 0465 5
- Wmo Evaluatie. Vierde tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking; twee jaar na de invoering van de Wmo* (2010). A. Marangos, M. Cardol, M. Dijkgraaf, M. de Klerk. ISBN 978 90 377 0470 9
- Op weg met de Wmo. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans. Samenvatting door Karolien Bais* (2010). ISBN 978 90 377 0469 3
- NL Kids online. Risico's en kansen van internetgebruik onder jongeren* (2010). Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0430 3
- Kortdurende thuiszorg in de Awbz. Een verkenning van omvang, profiel en afbakening* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0471 6
- De publieke opinie over kernenergie* (2010). Paul Dekker, Irene de Goede, Joop van der Pligt. ISBN 978 90 377 0488 4
- Op maat gemaakt? Een evaluatie van enkele responsverbeterende maatregelen onder Nederlanders van niet-westerse afkomst* (2010). J. Kappelhof. ISBN 978 90 377 0495 2
- Oudere tehuusbewoners. Landelijk overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen 2008-2009* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0499 0
- Kopers in de knel? Een scenariostudie naar de gevolgen van de crisis voor huiseigenaren met een hypotheek* (2010). Michiel Ras, Ingrid Ooms, Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0498 3
- Gewoon anders. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0502 7
- De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protes- tants Nederland, 1959-2009* (2010). David Bos. ISBN 978 90 377 0506 5
- Werkloosheid in goede banen. Bijdragen aan de SCP-studiemiddag 2010* (2010). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0516 4
- Europa's welvaart. De Lissabon Agenda in een breder welvaartspectief en de publieke opinie over de Europese Unie* (2010). Harold Creusen (CPB), Paul Dekker (SCP), Irene de Goede (SCP), Henk Kox (CPB), Peggy Schijns (SCP) en Herman Stolwijk (CPB). ISBN 978 90 377 0492 1
- Maakt de buurt verschil?* (2010). Merové Gijsberts, Miranda Vervoort, Esther Havekes en Jaco- Dagevos. ISBN 978 90 377 0227 9

- Mantelzorg uit de doeken* (2010). Debbie Oudijk, Alica de Boer, Isolde Woittiez, Joost Timmermans, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0486 0
- Monitoring acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0484 6
- Registers over wijken* (2010). Matthieu Permentier en Karin Wittebrood (SCP), Marjolijn Das en Gelske van Daalen (CBS). ISBN 978 90 377 0499 0
- Data voor scenario's en ramingen van de GGZ* (2010). Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0494 5
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 1* (2010). Paul Dekker, Josje den Ridder en Irene de Goede. ISBN 978 90 377 0490 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 2* (2010). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0507 2
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 3* (2010). Josje den Ridder, Lonneke van Noije en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0508
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 4* (2010). Josje den Ridder, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0531 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 1* (2011). Eefje Steenvoorden, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0549 2
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 2* (2011). Josje de Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0564 5